

הישיבה המאה תשעים ושש (קצ"ו)

ביום ד' בתמוז התש"ן (27 ביוני 1990), בשעה שלוש אחה"צ, בבית האקדמיה בירושלים.

הנוכחים: החברים האדונים א' אבנר, ש' אברמסון, א"א אורבך, ש' אירמאי, א' אמיר, י' בלאו (יו"ר), א' בנדויד, ז' בן-חיים, מ' בר-אשר, א' ברוידא, ג' גולדנברג, א' טל, י' ייבין, ש' מורג, א' מירסקי, ע"צ מלמד, א' פורת, גב"ע צרפתי, ח' רבין, י' רצהבי;

החברים-היועצים הגב' ש' בהט והאדונים מ' אזר, א' אלדר, א' חזן, י' יהלום, ר' סיוון, מ' עסיס, א' שמעוני;

המנהל הכללי, הא' נ' אפרתי; עובדי האקדמיה הגברות י' הבר ומ' זמלי, והא' י' ינאי וי' עופר;

בני משפחת דב סדן ז"ל ובני משפחת אברהם הלקין ז"ל.

- סדר היום:**
- א. לזכר הא' דב סדן ז"ל והא' אברהם הלקין ז"ל
 - ב. ענייני דקדוק: התעתיק מערבית לעברית
 - ג. אישור זיכרונות הדברים של ישיבה קפ"ט וישיבה קצ"ג-קצ"ד

א.

הא' בלאו: בט"ו בתשרי התש"ן הלך לעולמו פרופ' דב סדן, מגדולי הסופרים והחוקרים של זמנו. פרופ' חזן יספיד את פרופ' סדן. בבקשה.

הא' חזן:

כבוד נשיא האקדמיה, כבוד חברי האקדמיה ועובדיה, משפחת סדן היקרה, מורי ורבותיי, מורא גדול נפל עלי, כשנתבקשתי מעם נשיאות האקדמיה לספוד למורנו ורבנו דב סדן ע"ה. "כי מה האדם שיבוא אחרי המלך", ומי הוא שיוכל להציג את ה'כוליות' הכוללת והמלאה של האיש חובק זרועות עולם ומקיף כל מקצועות הלשון, הספרות וכלל תרבות ישראל.

מידאת הרוממות שאלתי ביני לביני, מהו הפן המיוחד שאוכל להציג בדבריי, ומה אוכל להוסיף על מה שכבר נאמר. שכן כבר בשנת תשכ"ז כתב ג' קרסל (לקסיקון הספרות העברית החדשה, מרחביה תשכ"ז, עמ' 470-476): "מרוכים ומגוונים הם תחומי כתיבתו [של סדן], אם על דרך הצורה (שיר, סיפור, מסה, מאמר, מחקר, מונוגרפיה, דברי פולמוס)

ואם בנושאים (ענייני יום... ביקורת ספרות ואמנות, חקר היסטוריה, ספרות ותולדות תרבות ישראל, מחקר, פולקלור, לשון, דברי הגות בבעיות העם, הדת והמדינה ועוד). בעל פעילות תרגומית שופעת, ואף היא בתחומים רבים ובכמה לשונות". וממשיך קרסל: "מבחינת שיעור הכתיבה ושפעה קשה למצוא להם אח ורע בדור האחרון של סופרי עברית. והוא הדין בקשת הגוונים של הנושאים..."

משום כבוד האכסניה, נפרט מעט בסוגיית לשון במסכת סדן. מחקרים למאות כתב סדן, הן בנושאי לשון כלליים והן בשאלות לשון הקשורות לענייני השעה, והרבה מאוד על לשונם של סופרים, ובעיקר על לשונו של ביאליק. ברכה לעצמה קובעת לשונו של סדן עצמו, שהיא בעלת ייחוד מופלא בתבניתה ובסגנונה.

בתבניתה כיצד? כל נושא, שסדן מעלה בו עניינים שונים – קרובים זה לזה או מנוגדים זה לזה – יודע הוא לבנות את פרקיו מעשה אמן, זה כנגד זה בהקבלה מוחלטת או בעימות מלא, כפי שקרא שלום קרמר לדרך זו בקונטרס "לשונם של סופרים" (לשונונו לעם רנו, ניסן תשל"ה, עמ' 180).

ואביא דוגמה שיש בה לימוד לאנשי לשון, מתוך מסתו "בין סמכות להכרעה" (ד' סדן, אכני בדק, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 133). המסה עוסקת "במאמרים... שעניינם... תיקון שגיאות בלשונם של סופרים...". ואומר סדן לקורא:

איני יודע מה מנהגך, הקורא, במאמרים מסוג זה. אם תאמר, כי אתה נוהג בהם כובד ראש, לא אוכל לאמר כי אני אח למנהגך. אך גם אם תאמר, כי אתה נוהג בהם קלות ראש, לא אוכל לאמר, כי אני אח למנהגך. איני יכול לנהוג בהם כובד ראש – רבים מהם גוששים ומוששים בסדקים ובבנות סדקים, מוכיחים בגערה ובנזיפה. הגיונם הנוקשה מתריע על חוט ספק שגיאה כל עבי עבות עגלה. ואינו משייר שדה פורקן לדמיונה היוצר של השפה וכותביה, ויסוד מהותם – פולי שיבושים להכעיס ולתיאבון. איני יכול לנהוג בהם קלות ראש – רבים מהם מגלים וחושפים תורפות ובנות תורפות, מבררים בנעימה וטעם, חושם הגמיש אינו מערבב טפלה ועיקר ומבחין בין חובת החוק וחכות החירות ותחומיהם, ויסוד מהותם – אמני תיקונים לתואם והרמוניה.

בפסקה קצרה זו הביא סדן את אמנות המבנה והתבנית למדרגה גבוהה, לספירה העליונה של בינה. זה לעומת זה כתב המחבר. ואתה, הקורא, עומד על העניין כולו בסקירת עין אחת על-פי התבנית בלבד. אך לא רק מסגולת תבנית נהנה הקורא, אלא מכל צירוף ומכל מטבע ומכל רמז ובן-רמז ומהקשריהם המגוונים: גוששים ומוששים, בנות סדקים, בגערה ונזיפה, חוט ספק שגיאה, עבי עבות עגלה, שדה פורקן, יסוד מהות, פולי שיבושים, להכעיס ולתיאבון, בנות תורפות בנעימה וטעם, חושם הגמיש, טפלה ועיקר, חובת חוק, זכות חירות, אמני תיקונים, תואם והרמוניה.

כל ביטוי – טעמו, נימוקו וניחוחו עמו. חושבני, כי לא אגזים אם אומר, כי דב סדן הוא אביה של הכתיבה היפה בחקר הספרות ובמסה העברית. ואזכיר רק תבנית אחת משלו, שאי-אפשר לתאר את חקר הספרות בלעדיה, תבנית שהוא אימץ לו מלשון מסכת מגילה: "בין א ל-ב" (או "בין א ו-ב").

וכך הוא כותב: בין שאילה לקניין, בין בדיקה לניסיון, בין שודד לשודדו, בין טוב למוטב, בין ענף לנהר, בין טל לגשם, בין דין לחשבון, בין תהום וצוק, בין אופי לגורל, בין אמת וחסד, בין תולדה ושעה. ובכל צירוף שכזה יחסו של א ל-ב כולל בתוכו תורה שלמה. צאו וראו עד כמה נתקבלה 'מנגינה' זו של "בין א ל-ב" בחקר הספרות, ודעו עד כמה גדולה ומכרעת השפעתו של סדן.

אם אבוא לכלול דברי הערכה לסדן, אשתמש בשיטתו של מורי הפרופ' ש' ורסס, שאמר: "כמה מטבעות של היכר וזיהוי, שטבע דב סדן בסופרים עבריים זולתו... יש בהם בסמוי משום שרטוט קווי אוטופורטרט נאמן של עצמו" (מאזנים סד 3-4, מרחשוון-כסלו תש"ן, עמ' 18).

אכלול את דברי ההערכה לסדן במה ששמעתי מפיו שחוו של ביאליק. וכה אמר סדן על ביאליק, בסמינריון ששמעתי מפיו בשנת תשכ"ח (ואיני מדייק בלשון הציטוט): "...אילו בישל ביאליק דייסה – בוודאי הייתה עולה יפה והייתה מוצלחת וטעימה ביותר". ואמר סדן דבריו כנגד רבגוניותו וססגוניותו של ביאליק, שהרי כל שעשה – יפה עשה, ו"ביאליק – לית מאן דפליג". ומה שאמר סדן על ביאליק מתאר יפה את ההערכה הכללית שזכה לה סדן עצמו. אמרתי דברים ששמעתי מפיו, ואני תלמיד בראשית לימודו, והוא מורה בשיא הוראתו, וקבוצה של תלמידים מסתופפים סביבו ומאזינים בהערצה לצקן לחשו ולקולו השקט, והוא מספר ומלמד על עולם ומלואו, וכל רז לא אניס ליה: גלגולו של ניב, טלטולו של מוטיב, גיחזונה של מלה, יחסו של פלוני הסופר לאלמוני המבקר, יצירתו של סופר נידח ושל כתבן נשכה, זוטות מחייהם של גדולי הסופרים והשפעתן של פגישות והצטלבויות דרכים. והכול מסופר בתן רב ובהומור דק מן הדק, שטעם צימוקים וטעם שקדים בו. אך אין זה הפן המיוחד שביקשתי להציג, שכן, כמרומז, לא הרבה הספקתי ללמוד מפיו, ובוודאי ישנם שזכו לשמוע מפיו תורה יותר ממני.

הפן המיוחד שבעמידתי לספור לדב סדן הוא בכך שאני, כראש המחלקה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן, מסמל את השפעתו ואת התקבלות תפיסתו הכללית או ה'כולית' של ספרות ישראל, ללא חציצה בין העברית לשאר הלשונות. במסות לעשרות קרא לגילוי הקרקע המשותפת המצמיחה משורשים משותפים את תנובת הספרות היהודית, והוא ראה בלשונות היהודים וספרויותיהם את השתקפות ההוויה והתרבות היהודית שבסיסן התרבות העברית.

ואצטט בעניין זה את דבריו של דן מירון: "הרחבת האופקים שהתחוללה בהשפעת תורתו של סדן הנה עובדה שאין עוררין על חשיבותה. התורה עצמה היא כבר בחינת נכס של קבע במחשבתנו הספרותית, וזה כבר חדלה להיות חידוש מסופק. רושמה החל לחדור פה ושם אל תוך המבנה האקדמי והשמרני של לימודי הספרות. כך, למשל, אושר בימים אלה שינוי סטרוקטוראלי מרחיק לכת בלימודים אלה באוניברסיטת בר-אילן, שמחלקתה ללימודי העברית נבלעת עתה בתוך מחלקה כוללת יותר ללימודי ספרות ישראל ברוח מושגיו והשגותיו של דב סדן, וזו, אולי, הסנונית הראשונה" (ד' מירון, אם לא תהיה ירושלים, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 150).

בשום פנים ואופן איני מסכים עם הניסוח, כי המחלקה לספרות עברית 'גבלעה'. אדרבא היא חשה עצמה בטוחה דייה, כדברי הלל וייס, "לשנות את שמה כדי לבטא את הרובד המאחד את כל לשונות ישראל, שמתוכו ניתן לחשוף, למחזר ולהחיות את מכלול היצירה הלאומית היונקת מן הלשון העברית וספרותה" ("קו ודברים", ביקורת ופרשנות 26 [תש"ן], עמ' 5).

ותפיסה זו של סדן לגבי היניקה של ההווייה היהודית מן הלשון העברית וספרותה, היא שהביאתה להיות מראשוני המתריסים כנגד מי שראו את הלשון העברית כלשון מתה, שקמה לחיים לפתע פתאום בספרות ההשכלה ובספרות התחייה. הוא דיבר על היהודים "שהיו אדוקים בלשון העברית כלשון ביטוי שלא היה בה כדי למלא כל צורכיהם בכל ספירות החיים, אך היה בה כל צורכה כדי למלא כל צורכיהם בספירה או בספירות, שנראו להם עיקר" (אבני בדק, עמ' 13).

ועוד פן מיוחד בעמידתי להספיד את דב סדן, במה שכתב בשנת תשי"ד, במאמר שאת כותרתו יש לקרוא קריאה כפולה "ךְשות הלשון" / "ךְשות הלשון" (אבני בדק, עמ' 139-121). במאמר זה מספר סדן על שמחתו על הרכב אישי האקדמיה: שמחתו כסופר – על חלקם של הסופרים, שמחתו כמורה – על חלקם של המורים, ושמחתו כבן גליציה – על כך ששליש מחברי האקדמיה הם בני גליציה. "אבל שמחה אחרונה" אומר סדן "נערבה לי עד ארגיעה". ומפני מה? מפני שבהרכב אישי האקדמיה חסרו קבוצות שונות ונציגים שונים, וביותר קשה היה בעיניו חסרונו של "נוסח ספרד על סיעופיו". וממשיך סדן בלשונו זהב: "...אם בשבטי ישראל, שמחוצה לאזורו של שבט אשכנז, יש מי שראוי להיות נציג לשוננו ברשותה העליונה, ולא נקרא לדוכן – הרי זו חצי צרה, כי מעוות יוכל לתקון; אבל אם אין – צרתנו צרה, כי לא אשמת הבורחים והממנים היא, אלא אשמת המציאות היא, וקשה לומר, כי אין מציאות זו מעציבה קצת". והנה העצבות שבדברים אלה מתבטלת בעצם העובדה, שכן נוסח ספרד – והוא אחד מחבורה גדולה וותיקה יותר ובהם המשנה לנשיא האקדמיה – מספיד את חבר האקדמיה דב סדן.

אשרי הנספד, אשר עצם עמידתו של המספיד היא סמל לגדולת תורתו ולאמיתותה. ואם כל הספד הוא בבחינת חסד של אמת, הנה תורתו של סדן היא בבחינת אמת שהיא חסד לכל חובבי הלשון העברית וספרותה ולשלמות תרבות ישראל.

יהי זכרו ברוך!

הא' בלאו: ביי"ב באדר התש"ן הלך לעולמו פרופ' אברהם הלקין, מן החוקרים הדגולים של תרבות ישראל בימי-הביניים בכלל, ושל התרבות היהודית-ערבית בפרט. פרופ' אברמסון יספיד אותו. בבקשה.

הא' אברמסון: ברשות כבוד נשיא האקדמיה, חברי האקדמיה ומשפחת הלקין היקרה, קשה לי לעמוד ולספוד להלקין ולא לנגוע בפרטים אישיים רבים, שהרי ידידות של ארבעים שנה, ידידות קרובה מאוד והדוקה מאוד, נמשכה בין משפחת הלקין וביני, ובכל

מקום שגֵרתי או שהיתי בו, אם בארצות-הברית אם באנגליה, וכל שכן כאן בארץ ישראל, קשרינו היו כל הזמן הדוקים מאוד. אם לא פגישות אישיות, הרי הכתב קָשֶׁר בינינו כל הזמן כולו. ותסלחו לי אם יתערבו בדברי דברים אישיים, שהרי אי אפשר להתגבר על הרגש בשעה כזאת.

הלקין נולד בעיירה קטנה ברוסיה, והגיע לארצות-הברית כשהוא נער קטן. הוא נולד במשפחה שומרת מצוות (אביו היה שוחט), וספג לתוכו מילדותו את תרבות ישראל, לפני שידע כל תרבות אחרת. כשהגיע לארצות-הברית הלך בדרך הרגילה של מהגרים ובני מהגרים: למד בבית-ספר כללי, ולאחר מכן הגיע לאוניברסיטת קולומביה ולמד שפות שמיות. עבודתו הראשונה הייתה תרגום של ספר שכתב סופר ערבי על הפילוגים והמחלוקות באסלאם (*Muslim Schisms and Sects*, New York 1935), ולאחר מכן כתב על אחת מכתות האסלאם, שכותבים עליה הרבה, אך יודעים עליה מעט מאוד, והיא כת ה-*hashwiyya* (*Journal of the American Oriental Society* 54 [1936]). המאמר מוקדש לגוטהייל ליובל השבעים שלו.

זו הייתה תרומתו הגדולה ללימודים בדת האסלאם, ולא נעקרה השפעתה של תרבות זו עליו במשך כל ימי חייו. אבל עיקר עיסוקיו לא נמשך בספרות הזאת, כמו שנראה עוד מעט.

מורו של הלקין היה ריצ'ארד גוטהייל, המזרחן המפורסם, שלימד בקולומביה, והלקין עשה אצלו את עבודת הדוקטור. והקשר בין המורה ובין התלמיד מעניין עד מאוד. גוטהייל עסק הרבה בספרות הערבית. הוא היה גם פעיל מאוד בתנועה הציונית, ובאותו זמן לא היה זה דבר פשוט. גם הלקין הלך בדרך זו, גם בתחום האסלאם, גם בתנועה הציונית וגם בעיסוקו בעברית. הוא עלה על גוטהייל בדבר אחד חשוב. להלקין הייתה גרסא דינקותא שלא הייתה לגוטהייל. הלקין נולד בבית של תורה, ולא כן גוטהייל (אביו היה רב רפורמי). לא יפלא אפוא, שבסוף ימיו של גוטהייל, כשצריך היה לפרסם מאמר על יומנו של רופא יהודי באיטליה, ביקש מהלקין לסייע לו בפיענוח הרבה דברים. אנחנו יודעים מה דורש פרופסור מבחור צעיר כבן עשרים לסייע לו... עיקר העבודה ודאי נעשתה בידי הלקין, כיוון שהיומן נכתב בעברית. וכך המשיך הלקין בכל דרך חייו, ושני היסודות העיקריים היו התרבות הכללית והשמית והתרבות הציונית. נוסף עליהם להיטותו ומסירותו להוראת העברית.

למי שלא ראה את הלקין בעבודתו ובהוראתו קשה לתאר את הנפשות שהשקיע בהוראה זו. היה תמוה לכאורה שבחור צעיר כבן עשרים שימש כבר מורה במוסדות של השכלה גבוהה, והתלמידים שלו היו בני גילו או למעלה מגילו. פגשתי לאחר עשרות שנים אנשים באים בימים שנתלכדו סביבו. כששאלתי מה הקשר בינם ובין הלקין, אמרו: "מה זאת אומרת? לפני שלושים שנה היה מורה שלנו!"

הוא התמסר להוראה, התמסר לרעיון הציוני, והטיף לו בכל דרך שהיא. ואולי המרגש ביותר היה, שלמרות מסירותו לחינוך היהודי בארצות-הברית, הוא לא האמין בחינוך הזה. הוא לא האמין שיקומו בתוך יהדות אמריקה בזמן מן הזמנים אנשים בעלי תרבות יהודית

עמוקה, שאפשר לצפות מהם שימשיכו בדרך שהוא חשב שצריך להמשיך בה. עיקר הטפתו, גם ברבים וגם בכתב, הייתה העלייה לארץ ישראל: כאן אין לנו תקווה! ואמנם כך הוא עשה, גם הוא וגם שולמית ז"ל וגם הבן והבת.

אבל לא על דברים אלה רציתי לספר, ולא הזכרתי אלא רק כדי שישמשו לנו דוגמה לדרך חייו הארוכה של פרופ' הלקין.

לעניינים לימודיים הקדיש הרבה זמן, הרבה כוחות והרבה יגיעות. אזכיר כאן אולי עוד תחום אחד בעבודתו, והוא הספרות השומרנית. הוא כתב שני מאמרים עיקריים: על הפולמוס של השומרונים עם היהודים ועל יחסם של השומרונים אל רב סעדיה גאון (*'Samaritan Polemics Against the Jews', PAAJR VII (1935-1936), p. 50ff.*); 'The relation of the Samaritans to Saadya Gaon', *S. G. Anniversary Volume AAJR 1943, p. 271ff.* אלו שני מאמרים גדולים ביחס, וגם כאן, כמו בכל עבודתו, היריעה הייתה רחבה עד מאוד. כל הספרות השומרנית שהייתה ידועה באותו זמן וכל הספרות הפולמוסית המוסלמית היו נר לרגליו, והוא השתמש בהם כמעט בכל שורה ושורה. מוסף על זה הקדמתו לספרו של מונטגומרי על השומרונים (*The Samaritans - The Earliest Jewish Sect, 1968*).

אבל עיקר ענייניו כאן הרי הוא תרומתו לספרות העברית ולמדע העברית. ונזכיר שניים-שלושה דברים עיקריים.

האחד (לא הראשון בסדר ההופעה) הוא פירוש שירי-השירים לרב יוסף אבן עקבין, שנכתב בערבית (השם העברי בתרגום הלקין הוא: התגלות הסודות והופעת המאורות [ירושלים התשכ"ד]). זהו כידוע פירוש אלגורי לשירי-השירים, ומתברר מביא הרבה דוגמאות מספרות המוסר (אדאב) של הערבים, הלקין, שהיה מצוי מאוד בספרות הזאת, גילה את כל מקורותיה, חוץ ממקור אחד אם אינני טועה.

סמוך לו פרסם הלקין גם מאמר גדול על המקורות הערביים והעבריים לספרו השני של אבן עקבין טיב אלנפוס ('מרפא הנפשות'), פירט אחד לאחד את הפתגמים והרעיונות הפילוסופיים והמוסריים והראה את מקורם בספרות. הוא צירף לזה גם את הציטוטים המועטים של השירה העברית, של רב משה בן עזרה ורבי יהודה הלוי.

אפשר לומר, שצעד גדול צעד הלקין במקצוע הזה, כשפרסם את מהדורתו לספר על הפואטיקה העברית של רב משה בן עזרה, שנכתב בערבית ונקרא כתאב אלמחאצ'רה ואלמ'אכרה. המהדורה כוללת את המקור הערבי לפי כתבי-היד שהיו ידועים, וכן מבוא והערות. שמו בעברית: ספר העיונים והדיונים ('ירושלים תשל"ה).

הלקין לא היה הראשון שעסק בספר הזה, אלא שהוא הקיש מקושי אחרון ושכלל את שהיה לשכלל, והוסיף הרבה על מה שהיה לפניו. כידוע, התחילו כמה חכמים להתקין את המקור הערבי של הספר הזה. חלק מהספר פרסם קוקובצוב, וכמה וכמה מאמרים נכתבו עליו. ד"ר נח בראון ז"ל התכונן כל ימי חייו להוציא מהדורה חדשה של הטקסט הערבי ותרגום חדש. עבודתי על-יד ד"ר בראון במשך שנים לא מעטות, ואני זוכר אותו בעבודתו.

יש דברים שפרסם אחר-כך במקומות שונים, אבל הוא לא זכה לברך על המוגמר, אף-על-פי שגילה הרבה מאוד מקורות מספרות המוסר שעמדו לפני רב משה בן עזרה. הוא התחיל לתרגם את הספר לעברית, אלא שכוחו לא עמד לו להמשיך בעניין הזה. דווקא ידיעותיו בערבית – והיו לו ידיעות אנציקלופדיות בערבית – מנעו ממנו להתרכז בסגנון עברי נאות לספר זה שקשה לתרגמו.

כשהלקין קיבל את הטקסט – והוא מזכיר זאת בהקדמה – הוא השתמש במה שציין בראון. תרגומו של הלקין, אין צריך לומר, הוא נוח מאוד וטוב מאוד; הערותיו הן מצוינות, והוא מפנה לכל רחבי הספרות. הוא ציין את הספרות הנוגעת לספר הזה שהופיעה עד הרגע האחרון לפני הופעת מהדורתו (בשנת 1975). מעניינת היא הקדמתו של הלקין לתרגום הזה. הוא מוסר כדרכו את תוכן הספר, אבל הוא מתעכב במיוחד ומרבה דברים על מצוקתו הנפשית של משה בן עזרה. מתוך הספר הזה הוא בורר לו כמה עמודים שבהם משה בן עזרה מדבר על מצב התרבות בימיו, ויותר מזה על דלות הספרות העברית הפילוסופית לעומת עושר הספרות הערבית. הלקין הרגיש כאן יפה מאוד שמשה בן עזרה כאילו נקרע בין שתי תרבויות: הוא רואה את העושר מצד אחד ואת הדלות מצד שני, ומצטער על כך הרבה. בעל כורחך אתה משווה לכאן את מצב התרבות העברית בארצות-הברית: עושר גדול מצד אחד ודלות מצד שני. ממש מרגש את הלב לקרוא את השורות הללו. הלקין איננו מזכיר אפילו במלה אחת שהדבר נוגע גם לזמנו. אבל אתה קורא את הדברים ודן גזרה שווה, בלי כל ספק.

על-ידי תרגומים אלה של הלקין נעשה הספר של משה בן עזרה בן שימוש מדעי, מכיוון שהוא הוציא גם את הטקסט הערבי וגם תרגום מדויק לעברית, ואתה יכול להשוות היטב, ולראות כמה דברים שחוקרים נמשכו בהם אחרי תרגומו היפה מאוד והשוטף של הלפר, אבל הוא לא היה מדויק כלל וכלל, אפילו בדברים פשוטים. כגון מקום שמשה בן עזרה מצטט משירי עצמו, והלפר בזמנו לא יכול היה לזהות אותם וחשב שהמחבר מצטט כאן דבריו של מישהו אחר. וכגון שרמב"ע מצטט שיר של ר' שלמה אבן גבירול, ואחרי-כך הוא אומר: 'עוד (כלומר, במקום אחר) הוא אמר', והלפר חשב שצריך לתרגם 'משורר אחר אמר'; וכיוצא בזה הרבה.

אסור לקפח את זכותו של הלפר, שהרי עשרות שנים נהנו והתפרנסו מתרגומו זה. אני זוכר שראיתי בפעם הראשונה את תרגומו של הלפר בבית ביאליק, שבו קראתי הרבה בזמן שעוד למדתי בישיבה. פתחתי את הספר בעמוד הראשון ולא הנחתי אותו עד שגמרתי אותו כולו. ומכיוון ששעות הספרייה היו מצומצמות, ביקשתי מן הממונה על הספרייה (והוא מר שלמה הללס), שינעל אותי בספרייה לזמן הפסקת הצהריים, ואני אמשיך לקרוא. זמני לא היה רב, מכיוון שלמדתי בישיבה ולא יכולתי להקדיש הרבה ימים לנסיעות, וגם לא היה לי כסף לנסוע בכל פעם מפתח-תקווה לתל-אביב, וזאת הייתה הדרך היחידה. נמשכתי ממש בחבלי אדם אחרי התרגום הזה.

מפעל נוסף ומיוחד של הלקין הוא מהדורתו לאיגרת תימן של הרמב"ם (ניו יורק תשי"ב). זו הייתה מהדורה למופת. הרבה יגיעה יגע הלקין בהתקנת המהדורה, מכיוון שצריך היה לההדיר את המקור הערבי ואת שלושת התרגומים לעברית, וצריך היה גם לברר

את הנוסח. יש דברים שלא נמצאים בשום תרגום אחר, אלא רק במקור הערבי (ושאלה קשה היא כיצד לא היה הנוסח הזה לפני כל המתרגמים כולם). הלקין ניסה לתרגם את הפסקאות החסרות, והמעניין הוא שהוא תרגם אותן ברוח המתרגמים כולם. אם תעינו בכמה מקומות תראו שאפילו ביטויים שאינם רגילים הכניס הלקין בתוך התרגום הזה, ומתברר שהם כבר נמצאים בספרות. כמו הביטוי 'תִּמְהָ תִּמְהָיִם', כלומר תִּמְהָ גדול. ביטוי זה נמצא בערבית, אבל אינו מצוי בספרות העברית. מתברר, שהביטוי נמצא כבר במשנת רבי אליעזר, חיבור שנכתב גם הוא – כמו שאנחנו יודעים עכשיו – בהשפעת הלשון הערבית. למהדורה זו יש מעלה נוספת: בהקדמה ניסה הלקין לברור לעצמו כמה נושאים שהרמב"ם דן בהם באיגרת הזאת, ולעסוק בהם. הלקין דן לא בלבד בשאלה מי היה מקבל האיגרת הזאת, אלא גם בכמה מן הנושאים שהרמב"ם עסק בהם: חכמת הכוכבים, תורת הנבואה, נבואת משה רבנו, זמן הגאולה, תורת המשיח וכיוצא בזה עוד כמה וכמה פרקים מאלפים עד מאוד. אפשר לומר שלא הניח הלקין אפילו נקודה אחת חשובה שלא דן בה במבוא הזה ולא האיר אותה. עיסוקו באיגרת גרר אחריו את פרסום מאמרו על הפולמוס נגד ספר הרמב"ם (תרביץ כה [תשי"ד], עמ' 413 ואילך) ואת ספרו בעקבות רמב"ם, ירושלים תשל"ט.

ולא זו אף זו. בכל נושא ונושא הביא שפע שפעים של מקורות עבריים, ובעיקר ערביים, שדנו באותם הנושאים, מכיוון שזה היה בנוגע לפולמוס הדתות, כמו שהרמב"ם עצמו הדגיש את הדבר באיגרת זאת.

הביבליוגרפיה של הלקין תראה לנו את השטחים הרבים שבהם עסק, אלא שעיקר עיסוקו היה בספרות העברית של ימי הביניים ובהיסטוריה של אותו הזמן, ועל כן הוא שכתב את הפרק על הספרות הערבית-יהודית בקובץ *The Jews*, בעריכת פרופ' א"א פינקלשטיין (מהדורה שלישית, ניו יורק 1960, חלק ב, עמ' 1116 ואילך) ואת הפרק על היהודים בתקופה האסלמית בקובץ *Great Ages and Ideas of the Jewish People*, בעריכת ל"ו שוורץ (ניו יורק 1956, עמ' 215 ואילך), והוא שערך את המדור של ספרות ימי הביניים באנציקלופדיה יודאיקה. ואי אפשר שלא להזכיר דרך אגב, שהלקין היה המזכיר של האקדמיה למחקרי היהדות באמריקה במשך שנים מרובות.

ולבסוף יש לציין אף זאת: כשם שהספרות כולה הייתה מעניינתו של הלקין, כך אף הסופרים. מעונם של שולמית ואברהם שימש כביתם של הרבה סופרים, הם ואנשי ביתם.

עם כל זה, קשה, קשה מאוד, לסכם ברגע זה את מעשיו של הלקין. כמו שצריך היה. אני מקווה שתהיה עוד הזדמנות. בינתיים, עד שלא נעשה את זה באריכות, אומר: יהי זכרו ברוך.

ב.

הא' בלאו: בשנת התשמ"ד הובא עניין התעתיק מערבית בפני המליאה ואושר (בישיבה קס"ו-קס"ז) ובישיבה ק"ע-קע"א: ראה זיכרונות האקדמיה ללשון העברית ל"א-ל"ד

[התשמ"ד-התשמ"ז] עמ' 47-52, 72-88). אולם כללים אלו לא פורסמו ברבים. בינתיים נתברר, שכללים אלו לא יוכלו לשמש הלכה למעשה בעיתונות היומית לקהל שאינו בקי בכתב הערבי. הוא לא ידע, למשל, איך לבטא את האות צד"י במלים מעין קאצ"י או אינטיפאצ"ה, וממילא עתידים להתהוות שני סוגים של כתיב.

הוועדה לדקדוק, בישיבתה ביום ג' בתמוז התשמ"ט (6 ביולי 1989), מצאה, שלא מן הראוי הוא ליצור שני סוגי תעתיק - תעתיק מדעי ותעתיק לשימוש כללי. לפיכך היא מציעה קצת שינויים בתעתיק שנקבע, כדי שיוכל לשמש בצורתו המלאה תעתיק מדעי, ובהשמטת סימנים שאינם מצויים בבתי הדפוס הרגילים - גם לשימוש כללי.

ואלה השינויים המוצעים: $\text{ث} = \text{ת}$ (במקום ت), $\text{ذ} = \text{ד}$ (במקום ذ), $\text{ض} = \text{ז}$ (במקום ض), $\text{غ} = \text{ג}$ (במקום ع), $\text{ظ} = \text{ז}$ (במקום ط), $\text{ح} = \text{ח}$ (במקום ح).

תנועת u תיכתב תמיד מלאה בלי ניקוד (כגון: מוחמד ולא מחמד. בניקוד: مُحَمَّد). [תנועת i - כמו בכללים שנקבעו - על-פי הערבית, כגון: אסלאם, אבראהים].

התעתיק של תווית היידוע בערבית (أل) ישקף את המבטא המדויק, ותישמט ממנה הלמ"ד לפני אותיות השמש. האל"ף תופרד מגוף המלה במקף, למשל: צלאח א-דין.

העיקרון בהצעת הוועדה הוא שהתעתיק הצר (המדעי) ישתמש באותן אותיות כמו התעתיק הרחב (העממי), אלא שיהיו בו סימנים דיאקריטיים והם יושמטו בתעתיק הרחב. לא רצינו לשנות את התעתיק העממי, אלא להתאים אליו את התעתיק המדעי. אותה מלה הנכתבת היום באות דל"ת, תיכתב באות דל"ת גם בתעתיק המדעי, אבל בתוספת סימן מבחין. מה שנכתב כיום בגימ"ל או ברי"ש יכתב גם בתעתיק המדעי בגימ"ל או ברי"ש, ולא בעי"ן.

הא' אברמסון: איני יודע אם הוועדה חשבה על כך. הסימנים המבחינים המוצעים פה יושמטו בדפוס; לא ישימו אליהם לב.

הא' בלאו: יש פה אי הבנה. בדפוס רגיל - אין סימנים מבחינים. רק האותיות כמות שהן. רק בתעתיק מדעי ישתמשו בסימנים המבחינים המוצעים כאן, וזו מטרת ההצעה.

הא' מורג: יורשה לי להציג עמדה קיצונית: בשביל מה לאקדמיה לקבוע תעתיק עממי בכלל? על האקדמיה לקבוע תעתיק יחיד הכולל סימנים מבחינים, ולהניח לתעתיק העממי להתפתח מעצמו.

הא' בלאו: הוועדה קיבלה רשימה של תעתיקים מערבית המופיעים בעיתונות. לקחנו את האות הרגילה שהופיעה שם, והוספנו סימן מבחין. זאת במטרה שלא יתהוו שני סוגים של תעתיק. רצינו ליצור מצב המקביל לזה הנוהג בתעתיק מלועזית לעברית: שם יש שני תעתיקים, והתעתיק המדעי נבדל מן העממי רק בתוספת של סימנים מבחינים.

הא' אמיר: לעניות דעתי, אין זה מעניינה של האקדמיה להכתיב לעיתונות או לגורמים אחרים את התעתיק מערבית. בתחום זה יש דפוסים שנוצקו ונתקבלו ונשתגרו בחיי המעשה, ובעיקרם הם משקפים את הנוהג המושרש בפרסומים ובמסמכים של זו הקרויה

"קהיליית המודיעין", או של רשויות שונות העוסקות עם דוברי ערבית. במשרד הפנים לשלוחותיו, באמ"ן ובשב"כ, וכן במשטרה ובמשמר הגבול, יש כללים פשוטים ומופרים לתעתיק מערבית, הנקטים בתעודת-הזהות ובדרכון, כמו גם בשפעי-שפעים של תכתובת וניירת. כללים אלה משמשים ציבורים שלמים של אנשים האמונים על הנושאים הללו ונזקקים לתעתיק המקובל עליהם. אין צידוק עקרוני, ואין סיכוי מעשי, לניסיון "אקדמי" להפוך את קערתם של אלה על פיה.

הא' בלאו: בסיסו של התעתיק המדעי הוא התעתיק העממי, ופירוש הדבר הוא כפי שאותו ההגה נשמע לדובר עברית שיש לו תגובות אינסטיקטיביות.

הא' מורג: אבל הרי הסימנים המבחינים קיימים בתעתיק המדעי.

הא' בלאו: התעתיק המדעי המוצע מקורו בתעתיק העממי, ואנחנו הוספנו סימנים מבחינים. בימיהביניים היה מקובל תעתיק מסוים של הערבית היהודית. בזמנו, כאשר נדון עניין התעתיק מערבית במליאה, אני עבדכם הנאמן ופרופ' רצהבי היינו היחידים שהצבענו למען תעתיק כזה. אני עדיין הייתי מעדיף את התעתיק הזה, אבל המליאה לא רצתה והעדיפה תעתיק חדש. פירוש הדבר הוא שאנחנו יכולים להשתמש בחלקים של התעתיק מימיהביניים ויכולים לא להשתמש; אנחנו חופשיים לעשות כל שברצוננו. בשלושה מקרים השתמשנו בתעתיק של ימיהביניים (ז' נכתבת באות דל"ת, ש' נכתבת באות תי"ו, ו-ג' נכתבת באות גימ"ל). בעניין ח' החלטנו לסטות מן התעתיק הזה. אגב, איש אינו יודע מדוע כתבו הערבים ח' באות צד"י. יש שבע תאוריות לפחות. אני עצמי כתבתי אחת מן התאוריות ואינני מאמין בה... בארמית בדרך כלל ל-ח' מקבילה עי"ן ולא צד"י (פרט למקרים יוצאי דופן). ז' נכתבת בערבית בטי"ת, והסיבה לכך היא, שהגבטיים הכיזו את הכתיב הארמי בטי"ת (של המלה 'צבי', למשל), ולכן בחרו באות זו גם לציון ז' במלה המקבילה בערבית ואף אם הסבר זה אינו נכון - העובדה שרירה וקיימת. את ה-ג' כתבו בעי"ן, אף שאין שום דמיון פונטי בין ג' ובין עי"ן.

הא' מורג: יש פה עובדה אחת שמפריעה לי. אם אנחנו קובעים, שבהשמטת הסימנים המבחינים ישמשו האותיות האלה בשימוש כללי, אנחנו נותנים בזה גושפנקה לתעתיק עממי. אני מסכים להחלטה פרט למשפט: "ובהשמטת סימנים שאינם מצויים בבתי הדפוס הרגילים - גם לשימוש כללי".

הא' בלאו: הדבר הזה כתוב רק כדי לשבר את אוזניהם של חברי האקדמיה. לגבי ג' נהוגים בעיתונות שני תעתיקים: יש הכותבים גימ"ל ויש הכותבים רי"ש. הוועדה בחרה בגימ"ל, כדי שלא יהיה הבדל גדול מדי בין התעתיק העממי ובין התעתיק המסורתי. אולי יש פה חוסר עקיבות מסוים, אך אין סיכוי שתמיד תהיה עקיבות מוחלטת. אף בערבית אין כל היגיון לכתוב ג' בעי"ן. מה שקרה מבחינה היסטורית הוא כנראה,

שכתובות הנבטיות שבהן הופיעה מלה ובה ג' היא נכתבה בעי"ן בהתאם לארמית, ומשם התקבל הדבר בכתב הערבי. אין פה כל היגיון אלא מקרה היסטורי בלבד.

קריאה: איך תכתוב את השם 'עזה' על-פי התעתיק המוצע?

הא' בלאו: אם תיקח טקסט ערבי ותכתוב אותו באותיות עבריות – תכתוב עזה בגימ'ל; אך אם תתרגם את הטקסט לעברית תכתוב, כמובן, עזה.

הא' אבנר: אני מציע לכתוב ז' בדל"ת עם גרש. הנימוק שאני רוצה להביא הוא פרגמטי. שום דובר עברית שאינו יודע ערבית אינו מבטא ض. אבל בהשפעת האנגלית הכול מבטאים אצלנו th.

הא' בלאו: אתה מעדיף אפוא את הגרש על סימן הרפה.

הא' אבנר: חיפשתי פתרון להגאים שדובר עברית הוגה אותם.

הא' מורג: אני רוצה להעלות הצעה לסדר הדיון: לפי דעתי יש לדון ולהכריע מהי הגישה העיקרונית. גם גישתה של הוועדה וגם זו של אהרן אמיר הגיוניות באותה מידה. אלא שאהרן אמיר דבק בעיקרון של היצמדות לתעתיק שישקף את לשון המקור, וזה בוודאי חשוב, ואילו גישתה של הוועדה היא לגשר על הפער בין התעתיק הרווח לבין התעתיק המדעי. אלו שתי גישות שונות לחלוטין, ועלינו לקבוע קודם כול עמדה ביחס לזה.

הא' צרפתי: פרופ' מורג טען שאין אנחנו צריכים לקבוע תעתיק עממי; שהעיתונים יעשו מה שהם רוצים. יש לי רושם, שהדברים התקבלו על דעת החברים. אני אינני מסכים להם. למה לא תקבע האקדמיה גם תעתיק עממי? אנחנו אומרים את שלנו, ואחר-כך ירצו – יאכלו; לא ירצו – לא יאכלו... כדי לעשות מלאכה שלמה צריך לקבוע גם תעתיק מדעי, שעל-פיו יוכל אדם לדעת מה היה הכתיב הערבי, וגם תעתיק עממי. אם אפשר להשיג את שתי המטרות בתעתיק אחד – יפה. הרעיון של נקודות שיושטטו בתעתיק העממי – יפה.

הא' בן-חיים: שמענו את העיקרון שהביא לפנינו נשיאנו בקשר לקביעת התעתיק, שהוא עיקרון כולל. זה גם העיקרון שהנחה את הוועדה. טוב שיהיה עיקרון, אבל אין אנחנו מצביעים על עיקרון אלא על העובדות. ציון האות ג' בגימ'ל תכשיל את הציבור. עדיף לחרוג פה מן העיקרון הכללי ולקבוע שהתעתיק הוא ע'.

הא' ברוידא: המצב הזה של חוסר עקיבות כבר נמשך שנים רבות. אינני חושב שאלה הנוהגים באי-עקיבות בתעתיק הלא-מדעי (הקרוי 'עממי') ישמעו לנו. תעתיק זה הוא

עובדה קיימת, ואין צורך להחליט עליו. גם אין צורך לגשר על הפער או ההפרש בין שתי השיטות, על-ידי קביעת שיטה כאילו-מדעית. התעתיק העממי יכתב כפי שהוא נכתב, וכפי שכל אחד שומע לפי קרבתו לדיאלקט זה או אחר. אם נשים סימנים על המלים כזכר לחורבן השיטה המדעית – לא נועיל כלום. בשיטה ה'מדעית' המוצעת, עם הגושפנקה החדשה, יינתן הכשר פסידו-מדעי לשיטה פסידו-עממית. אני מציע להניח לה לשיטה זו להתפתח לפי דרכה ולפי שגיאותיה, ולא לנסות להמציא גשרים מדומים, מפני שבאמת איש לא יכתוב לפי השיטה הכאילו-מדעית את הסימנים המבחינים, ונמצא שלא הועלנו כלום. מה שמבדיל בין השיטות הוא הפער של איהידיעה. צריך אפוא לדאוג לכך שבבתי-הספר התיכונים ילמדו ערבית, ויותר ויותר אנשים ידעו לקרוא ערבית. קיימת בעיה אמיתית לגבי התעתיק האנגלי של המלים הערביות, ולא כן בעברית. כדוברי שפה שמית וכותביה, עלינו לדבוק בשיטה המדעית. כאקדמיה, ודאי שעלינו לתת גושפנקה רק לשיטה המדעית. העיתונים יכתבו לפי שעה את השם גالى 'גאלי' או 'דאלי' כדרכם. על-ידי הסימן, שהוא כמו שאמרתי זכר לחורבן, לא נתקן דבר.

הא' גולדנברג: הדברים שאמרתם, רבותי, הפוכים זה מזה, וכולם יפים. בשיטה שאומצה זה מכבר להשתמש בטרנסליטרציה של האותיות הערביות – יש יתרון רב, בכך שהיא מדגישה וממחישה את הקרבה האטימולוגית ואת הזהות ההיסטורית של שמות מקומות, שמות פרטיים וכדומה, ובוזו אני בוודאי רוצה. בשיטה של שימוש בתעתיק המסורתי באותיות עבריות, שהיה מקובל בימי-הביניים (בשינויים קלים במהלך הדורות) – יש יתרון, בכך שהיא ממשיכה וממחישה את הקשר ההיסטורי של כתיבת ערבית באותיות עבריות, וגם בקשר הזה אני רוצה. גם בשיטה הנהוגה בעיתונים יש יתרון, כיוון שהיא משתדלת להתקרב להגיוי כלשהו של המלים הערביות המקובל אצל דוברי העברית – וגם בזה אני רוצה. אגב, השיטה שהצענו על סמך הנוהג העממי דומה מאוד לתעתיק המדעי המקובל באלף-בית הלטיני בארצות המערב. הם כותבים غ באות g עם נקודה (g) וכותבים ض באות d בתוספת סימן מבחין (d או d).

עומדת עתה לפנינו שאלה התורגת מן הרצונות או השאיפות של ההזדהות התרבותיות, ונוגעת לבעיות מעשיות בחיי יום-יום. המצב כיום הוא, כפי שהעלינו מבדיקה בעיתונות, שאין תעתיק עממי אחיד, אלא שפע של תעתיקים הגולדים יום-יום בדרך זו או בדרך אחרת. עמדה השאלה אם אפשר לעשות משהו כדי שתהיה יותר אחידות בעניין הזה, וזאת דווקא מתוך דאגה לציבור הרחב ולא לאנשי המדע.

הבעיה עלתה גם במפות גאוגרפיות. מופרות לי כמה וכמה מפות באותיות לטיניות, אשר כמה וכמה משמות המקומות כתובים בהן בלא פחות משלוש צורות: אחת היא טרנסליטרציה של הצורה הקלסית; השנייה – כהגיוי השם בפי אנשי הסביבה; והשלישית – השם המקובל בארצות המערב לאותו המקום, שהוא לפעמים שונה מכול וכול מן השם הערבי המקורי.

השאלה היא בעצם מעשית: האם טוב בעינינו שתימשך היצירתיות בהמצאת התעתיקים בעיתונות ובכתיבה של צורך המעשה, וחוסר האחידות יימשך בצורה לגמרי בלתי מבוקרת,

או שיש לנו עניין להתערב בדרך שתביא לידי קצת יותר אחידות בתעתיק המקובל בחיי יום-יום. זו דרך ממוצעת, אשר יש בה כל ההסרונות שישנם בפשרות. הבדל גדול יש בין הצרכים של תעתיק כזה ובין התעתיק שהיה מקובל במסורת של כתיבת ערבית באותיות עבריות. שם הייתה שאלה איך מבטאים באותיות עבריות הגאים שאינם בעברית. כאן השאלה היא איך מבטאים באותיות עבריות הגאים שישנם בעברית, כך שהיו דומים להגאים בשפה אחרת.

אין אפשרות לאחידות מוחלטת עם שמירת המבטא. למשל, שמו של שליט לוב (קדאפי) נהגה בלוב לפי ההיגוי המקובל שם, במקום אחר שמו נהגה בצורה אחרת, ויש לפיכך היסוס בבחירת התעתיק הרצוי. אין התעתיק של העיתון משתדל לבטא הגייה מדויקת מאוד של השמות הערביים. אינני יודע אם נבחין בהגייה בין המיניסטר המצרי שנקרא עבד אל-מגיד לבין שר עיראקי שייקרא עבד אל-מג'יד. ואם נשתמש ב-'ג' לציון [g], מה יהיה עם ה-'ג'?

בחיבורים בעלי אופי פילולוגי הדבר קל ביותר. שם אין כל הכרח שיהיה תעתיק אחד לחיבורים מכל הסוגים. מי שעוסק בערבית יהודית יכול להשתמש בתעתיקים שהיו מקובלים בדורות השונים. מי שעוסק בחיבור בלשני הקשור באטימולוגיה יכול לבחור לעצמו תעתיק בהתאם לכך. בכללים שלפנינו המטרה היא ליצור אחידות כלשהי בחיבורים שאינם בעלי אופי פילולוגי ממש: בספרי היסטוריה, בשלטים ברחובות, בשמות מקומות ובשמות אנשים. בזה יש אפשרות למצוא דרך ממוצעת, שבה מה שכותבים יהיה דומה למציאות; דומה מבחינת ההגייה, וממילא לא דומה מבחינה אטימולוגית.

השאלה המעשית היא העילה היחידה לכך שהעניין בכלל עלה לדיון, והיא: האם להשאיר את ריבוי התעתיקים, שבכל עיתון הם שונים מזולתו, ולפעמים בדף אחד של אותו העיתון הם שונים במקומות שונים, או לנסות להתערב ולקבוע שיטה אחידה שתהיה טובה לכל השימושים הממוצעים. אני מאמין שבשלטים ובמפות אפשר להכניס את הסימנים המבחינים. הרעיון הוא שגם באותם שימושים שאין מכניסים בהם את הסימנים המבחינים, לא ייווצר סימן אשר משמעו זר לחלוטין להגה שהוא אמור לייצג.

הא' אלדר: מה שאנחנו קוראים כאן 'תעתיק מדעי' בעצם לא נועד לצורכי המדע. גם התעתיק המדעי נועד לשימוש בציבור הרחב. אבל השימוש בציבור הוא כזה, שצריכים להיות, לתועלת הצרכנים, שני תעתיקים: תעתיק אחד חייב להיות מקורב להגייה, והוא יישמש בעיתונות, בשילוט וכדומה. תעתיק שני יהיה מקורב לאטימולוגיה, והוא יישמש את תלמידי בתי-הספר, הלומדים ערבית מדוברת ולאחר זמן גם ערבית קלסית, וכן לצורכי הצבא.

הערה נוספת: לפי השיטה המוצעת צריך היה לסמן את ג' באות רי"ש, כי לדובר העברית האות נשמעת ממש כמו רי"ש ולא כמו גימ"ל.

הא' בלאו: זוהי שאלה של הרגשה. בני אדם שונים בזה. יש אנשים אשר בשבילים הגייתם קרובה יותר לז'יין, ויש שירגישו שהיא קרובה יותר לדל"ת. יש כאן מציאות שהיא שונה בין עמים ובין אנשים.

אשר להצעתך ליצור שני תעתיקים: לדעתי אין דבר גרוע יותר שאנחנו יכולים לעשות במציאות שלנו מאשר להציע שני תעתיקים. אין מניעה להשתמש בתעתיק אחר לצרכים מיוחדים, אבל אם נקבל מראש שני תעתיקים, מיד יצרנו שלושה: גם את העירוב של שני התעתיקים האלה. יש מצבים שבהם לא ישתמשו בתעתיק שנחליט עליו, אבל לקבוע מראש שני תעתיקים – זה איננו נראה לי.

הא' רצהבי: כמי שעוסק בטקסטים ערביים אני חסיד השיטה הישנה. יש צורך למצוא דרך ביניים על-פי מה שמקובל ברוב הדורות ברוב העמים וברוב המקומות. מגמת ההצעה כאן היא לרדת אל העם ולהשלים עם היגויים מוטעים. אינני מסכים לזה, אך יודע אני שאין בררה, והתעתיק העממי הוא הכרח המציאות.

אבל לקבוע תעתיק מדעי שבו גימ"ל עם מקף עליו הוא ע' וזי"ן עם נקודה הוא צ' – למי זה נועד? מי שאינו יודע ערבית, הטי"ת עם הנקודה אומרת לו משהו שום דבר! בכל כתבי-היד אין טי"ת עם נקודה; החליפו אותה בצד"י עם נקודה. במקום זי"ן עם נקודה, תחליפו אותה בדל"ת עם נקודה כמו צ' ותקלו על הכותבים.

הא' אברמסון: רציתי לשאול שאלת הבהרה: אמרו לי שההצעה אינה מכוונת לתעתיק הנהוג בעיתונות; עכשיו כולם מדברים על העיתונות!

הא' בלאו: מדובר פה על ספרים, שבהם ישמש התעתיק הצר (עם הנקודות המבחינות). אם תשמיט את הנקודות – תגיע לשיטה השנייה, כלומר לתעתיק הרחב.

הגב' בהט: לדעתי, הוצגו הדברים פה בצורה בלתי מדויקת: אין פה שני תעתיקים (מדעי ועממי), אלא תעתיק אחד. במקום שאי-אפשר לסמן את כל הקווים והנקודות – אפשר לא לסמנם, אבל באמת אין פה אלא תעתיק אחד, בדומה לכללי הכתיב והכלל שבבררה הקיים בהם.

הא' מורג: אנחנו צריכים לתת גושפנקה רק לתעתיק השמי המדעי הנכון, וכל היתר אינו בידנו. כל הסימנים שנוסיף לא ייקלטו ולא יעזרו. אין טעם לזה.

הא' בלאו: אני מציע שלא נעסוק עוד בבעיה הכללית, אלא בבעיות המעשיות. ניגש עתה להצבעה. לגבי כל אות, אעמיד להצבעה את התעתיקים המוצעים. אני מציע, שלא נדון בעקרונות אלא בפרטים המעשיים. ייתכן שיש אנשים שיש להם עקרונות שווים ובכל זאת ירצו תעתיקים שונים, וייתכן ששני אנשים ירצו באותו תעתיק, דווקא על-פי עקרונות שונים.

ראשית אשאל, מי בעד זה שנתעתק את צ' בדל"ת. אם תסכימו שנתעתק אותה בדל"ת, נחליט באיזה סימן מבחין לבחור. בדיון הקודם במליאה, כאשר הצבענו על התעתיק של הדורות (כלומר: צ'), היו רק שני אנשים שתמכו בכך, ואני הייתי אחד מהם.

הא' בר-אשר: בדרך המוצעת עלולה להיווצר סתירה פנימית בהחלטות. מוטב להצביע על העיקרון, ואחר-כך לעבור לפרטים.

הא' בלאו: אף-על-פי שדעתי בדרך-כלל כדעתך, כאן הדברים יסתבכו בצורה בלתי אפשרית. אם נצביע על מקרים קונקרטיים הדברים יהיו ברורים.

הא' צרפתי: אפשר להצביע על הצעת הוועדה בכללותה.

הא' מורג: הצעת הוועדה הנה סטייה מהותית מן ההחלטה הקודמת משנת תשמ"ד!

הא' בלאו: מעולם לא פרסמנו את ההחלטה הקודמת.

הצבעה

- בעד קבלת הצעת הוועדה באופן עקרוני (ואחר-כך יידונו הפרטים) - 11
נגד - 9

הצעת הוועדה נתקבלה באופן עקרוני.

הא' בלאו: ניגש עכשיו לפרטים. הצעת הוועדה היא $\text{ת} = \text{ש}$, $\text{ז} = \text{ד}$. הוועדה הציעה את סימן הרפה במקרים אלה, על-פי השימוש המקובל בימי-הביניים וכן בערבית היהודית. אני חוזר כאן לבעיות ההמלטיות של פרופ' גולדנברג. יש יתרון לסימן הרפה, כהמשך של המסורת, ויש יתרון לְגֶרֶשׁ (אפוסטרופ), בכך שזהו סימן מקובל כיום. אינני חושב שזה דבר חשוב ביותר, אבל צריך להחליט. יש כאן גם עניין של סימטריה. נצביע אפוא בעניין ש ו- ז . יש שתי הצעות: הצעתו של מר אבנר לכתוב גרש במקרים האלה והצעת הוועדה לכתוב סימן רפה. כנהוג, אני מעמיד את הצעת הוועדה במקום ראשון.

הצבעה

- בעד הצעת הוועדה לבחור בסימן הרפה - 12
בעד ההצעה לסמן בגרש - 4

הוחלט לבחור בסימן הרפה ($\text{ש} = \text{ת}$; $\text{ז} = \text{ד}$).

הא' בלאו: השאלה הבאה היא אם נכתוב ח כחי"ת עם גרש, כפי שהציעה הוועדה, או כחי"ת עם נקודה, כפי שהוחלט בזמנו במליאה וכפי שהציע פרופ' אלדר.

הא' חזן: הסימון הוא באמת עניין טכני, והוועדה יכולה למצוא את הדרך היפה ביותר. לא כדאי שהדעות יתפלגו, הרי בכל מקרה כותבים חי"ת. אינני מציע שנעמוד על הצדדים הטכניים אחרי שהוכרע הצד המהותי. ועדה מסוימת יכולה לפתור את הבעיות האלה.

הא' בלאו: מאחר שהתחלנו כבר בהצבעה על הנקודות המבחינות, הבה נמשיך בכך.

הצבעה

בעד הצעת הוועדה לכתוב גרש אחרי החי"ת - 16

בעד ההצעה לכתוב נקודה מעל החי"ת - 1

הוחלט לסמן בגרש ($\dot{\text{ח}}$ = ח').

הא' חזן: אני רוצה לחזור כאן לעניין האות $\dot{\text{ע}}$. הגימ"ל אינה קרובה ל- $\dot{\text{ע}}$, ואני גם לא שומע איך יכולה רי"ש לציין אותה. לכן אני מציע לחזור להצעה של מר אמיר, ולבחור בעי"ן נקודה או בעי"ן וגרש.

הא' בלאו: יש אפוא בעניין זה שלוש הצעות: הצעת הוועדה ($\dot{\text{ג}}$), הצעת מר אלדר להשתמש ברי"ש והצעתם של מר אמיר, מר מורג ומר חזן לכתוב בעי"ן.

הצבעה

בעד הצעת הוועדה לסמן $\dot{\text{ג}}$ ב- 9

בעד ההצעה לסמנה באות רי"ש בתוספת סימן מבחין - 2

בעד ההצעה לסמנה באות עי"ן בתוספת סימן מבחין - 6

הוחלט לסמן $\dot{\text{ג}}$.

הא' אירמאי: הצבענו קודם על כך, שאנחנו מקבלים את הצעת הוועדה לגבי האותיות, ונאמר שנדון אחר-כך בסימנים הדיאקריטיים. נקודה היא סימן דיאקריטי, ועכשיו צריך לדון בזה. לגבי $\dot{\text{ז}}$, למשל, אפשר לשים גרש במקום נקודה ולכתוב $\dot{\text{ז}}$ במקום $\dot{\text{ז}}$. את $\dot{\text{ס}}$ אפשר לסמן בסימן הרפה ($\dot{\text{ד}}$) במקום $\dot{\text{ד}}$. זאת אומרת, שאפשר להסתפק בשני סימנים במקום בשלושה. מדוע לא לדון בזה? לא הייתה הצבעה על הסימנים הדיאקריטיים!

הא' בלאו: הייתה הצבעה לגבי $\dot{\text{ז}}$ ו- $\dot{\text{ד}}$, כי מר אבנר הציע סימן דיאקריטי אחר. לגבי התעתיק של השָׁה (הדגש בערבית) - בתעתיק הצר ייכתב הדגש, ובתעתיק הרחב (העממי) - לא ייכתב.

הא' בלאו: מר גולדנברג הזכיר קודם שיש מפות שמוצאים בהם שלושה תעתיקים זה על-יד זה: התעתיק של המלה הערבית הקלסית, זה של הערבית המדוברת בסביבה ולפעמים גם התעתיק המקובל באירופה. לגבי الخبل: אם אתייחס לערבית הקלסית – אכתוב למ"ד (אלג'בל); אם באותו דיאלקט הלמ"ד נבלעת – אכתוב ז' (אז'בל). תהיה כמובן הבעיה איך תבדיל בתעתיק בין [ʒ] ובין [j]. אין לנו בררה. יש לנו מספר מצומצם של הגאים עבריים ואנחנו מעבירים מספר גדול של הגאים בערבית.

הא' צרפתי: ברצוני להתייחס כאן לעניין ההמזה. בכללי התעתיק משנת התשמ"ה נאמר: "ההמזה תסומן על האותיות כבערבית, וכן תיכתב בלי אות, כבמלה הערבית. למשל: ראס, ב"ר, ב"ס, מא".

היות שהכוונה היא שהתעתיק ישמש בעיתונות היומית, עדיף, לדעתי, לכתוב אל"ף ומעליה סימן כלשהו, נקודה או סימן אחר. הציבור הרחב אינו מכיר את סימן ההמזה.

הא' בלאו: בתעתיק שבעיתונות מתעתיקים המזה שוואית באמצע המלה באות נחה בהתאם לתנועה הקודמת לה, כי כך המבטא ברוב הלהגים: رأس מבוטא rās ומתועתק ראס; بئر מבוטא bir ומתועתק ביר; بؤس מבוטא būs ומתועתק בוס. בתעתיק צר ייכתב ראס, ב"ר, ב"ס. בזה יישמר העיקרון, שאותיות התעתיק הצר והרחב יישארו זהות ולא ייבדלו אלא בסימנים שמעל האותיות. אני עדיין סבור, שזו ההצעה הטובה ביותר.

הא' עסיס: במלים שהבאת, המבטא ברוב הלהגים הוא ללא אל"ף שוואית. הבעיה מתעוררת בערבית הקלסית, שההמזה הגויה בה. אם תכתוב מלים אלו לפי הצעת הוועדה – יצרת יצור כלאיים, שהרי ההמזה אינה קיימת באלף-בית העברי!

הא' בלאו: השאלה הזאת נראית לי עיונית ולא מעשית.

הא' מורג: אני מציע הצעה פשוטה מאוד: לפי דעתי אסור לנו לדבוק בעניין זה בעיקרון של השמטת הסימנים המבחינים במעבר מן התעתיק המדעי לתעתיק העממי. הוועדה דבקה פה בעקרון ההשמטה. כותבים "ביר", עם סימן ההמזה המשונה, שאינו ידוע לכל הציבור, ועלול להתפרש בצורות אחרות. אני מציע לסמן במקרה כזה אל"ף בשווא. אין כל בעיה בכך, מפני שכאשר האל"ף היא מונעת, אפשר לציין אותה בפתח למשל. בתעתיק העממי יכתבו "ביר". במקרה זה לא יפעל עקרון ההשמטה, אלא יעברו מאל"ף ל"יד".

יש פה עניין סוציו-לינגוויסטי שעלינו להתחשב בו. אם נקבע תעתיק הבנוי על הערבית המדוברת, נוריד בכך את קרנם של הערבים. התקנון בערבית הוא לעולם לפי הערבית הספרותית. בשבילם זו המזה בצורת י"ד.

הא' בלאו: בערבית הקלסית ההמזה נחשבת לעיצור בפני עצמו. אבל זה איננו משנה את העובדה שהם כותבים במקרה הזה י"ד.

הא' מורג: זהו אלוגרף. כאשר התנועות משתנות, אתה יכול לכתוב את זה על-ידי 'כיסא' של יו"ד, של וי"ו או של אל"ף. זה ידוע.

הא' בלאו: בתודעה הערבית האל"ף איננה עיצור אלא אות נחה. למשל, قراءة אני כותב באל"ף, אך ההמזה ולא האל"ף היא העיצור.

הצבענו בתחילת הישיבה הצבעה עקרונית אם אנחנו מקבלים את דעת הוועדה. ממילא קיבלנו גם את עניין האל"ף וההמזה. מר עסיס טען בצדק שהציבור הרחב אינו מכיר את סימן ההמזה. אני מעמיד אפוא להצבעה את העניין הזה. לפנינו שלוש הצעות: הצעתו של מר עסיס, לכתוב אל"ף במקום שבערבית הקלסית מבטאים המזה; הצעת הוועדה, לכתוב במקרים האלה וי"ו ויו"ד כפי המבטא בערבית המדוברת, ובתעתיק הצר להוסיף את ההמזה (ובכך לשמור על היחס הקבוע בין התעתיק הצר לתעתיק הרחב); והצעה שלישית, לכתוב אל"ף וי"ו ויו"ד, אבל לא לכתוב את ההמזה אלא לכתוב במקום זה גרש אחרי האות.

הצבעה

- 10 - בעד הצעת הוועדה לכתוב וי"ו ויו"ד ולהוסיף המזה
- 4 - בעד ההצעה לכתוב וי"ו ויו"ד ולהוסיף גרש
- 5 - בעד ההצעה לכתוב אל"ף, כשבערבית הקלסית מבטאים המזה שוואית

הוחלט לכתוב וי"ו ויו"ד ולהוסיף המזה.

הא' בלאו: אני מציע שנצביע עכשיו באופן כולל על הצעת הוועדה. לאחר בירור כל ההסתייגויות, נצביע על ההצעה באופן סופי.

הצבעה

- 14 - בעד קבלת הצעת הוועדה
- אין - נגד

הצעת הוועדה בשלמותה - אושרה.

ג.

הא' בלאו: לפני זמן מה נשלחו אליכם זיכרונות הדברים של ישיבה קפ"ט ושל ישיבה קצ"ג-קצ"ד. אבקש להצביע על אישור הזיכרונות.

זיכרונות ישיבה קפ"ט וישיבה קצ"ג-קצ"ד אושרו פה אחד.